

Památkáři, ekologové, téma oživení památek

Tomáš Hájek

V souvislosti s přípravou nového památkového zákona se též hovoří o tzv. oživení památek. Zdaleka není jisté, zda se toto pojetí výrazněji prosadí do české památkové péče, nicméně je zcela na místě jej důkladněji teoreticky prozkoumat.

Dříve, než přistoupíme k pojmům a pokusíme se definovat, co rozumíme termínem „oživení památek“, pokusme se nastínit celkovou souvislost, ze které budeme vycházet v úvaze nad potřebností, sociokulturní naléhavostí oživení památek. Do této souvislosti pronikneme pomocí několika citátů získaných především z odborného tisku z let 2000 a 2001. M. Brýdl je starostou historicky významného města Litomyšle a neopominutelným představitelem Sdružení historických sídel Čech, Moravy a Slezska, který je hlavním nevládním partnerem státní památkové péče. Přesto ani on v jednom rozhovoru neváhá prohlásit: *„Diskuse o zasazení moderní architektury do památkově chráněného území probíhaly prakticky po celé dvacáté století. Z mého subjektivního hlediska jsou památkáři často bezradní. U sporných věcí jsme nechali vždy zpracovat několik variantních studií, a to na náklady města, přestože šlo o soukromé investice, aby bylo nad čím diskutovat“*¹.

Na zasedání senátního podvýboru pro kulturní dědictví (26. května 2001) hovořil senátor a podnikatel V. Fischer obsažně: *„Moderní hotelnictví přesně zná kritéria, která vedou k dobré návratnosti investic, a zároveň k únosným provozním nákladům. Těmto kritériím ne vždy vyhoví zámek, hrad nebo usedlost, kterou se investor snaží oživit přestavbou např. na hotel. Široké chodby, velký počet jen obtížně využitelných místností, vysoké náklady na energii, spojené*

¹ Litomyšl – příklad úspěšného města. Rozhovor se starostou Miroslavem Brýdlem, rozhovor připravili Josef Markvart a Lubor Fridrich, *Urbanismus a územní rozvoj*, č.4/2001, vydává Ústav územního rozvoje, Brno 2001, s. 3

např. s obtížným vytápěním nebo klimatizováním zmíněných prostor, to jsou jen některé z problémů obdobných investic ... Na druhé straně je však zřejmé, že po celé Evropě stoupá zájem nejen o ubytování v obdobných objektech... Dalším příkladem mohou být španělské paradory. Jedná se o hotely, které najdeme po celém Španělsku. Za přímé účasti státu byly přestavěny polorozpadlé hrady a zámky na pohodlné a komfortní hotely, zpravidla v kategorii 4 nebo 5 hvězdiček. ... Možná, že by mohl být na upravené památky modernější pohled v tom smyslu, že by nemusely sloužit jako strnulé objekty s kastelány a s přezívkami.“²

Poněvadž chceme, aby náš průzkum názorů byl skutečně reprezentativní, citujme z „tábora“ příznivců „oživení památek“ ještě ředitele České centrály cestovního ruchu K. Nejdla, který se vyjádřil k mezinárodnímu projektu „Cesta po hradech a zámcích ve střední Evropě: „Tento projekt, začínající v roce 1995, měl obrovskou peripetii, ale v současné době jsme ve stádiu, kdy bylo vybráno společně 15 památkových objektů, které bez pomoci, kterou jim nabízíme, by pravděpodobně, abych nebyl stoprocentní, řeknu, že by pravděpodobně, během několika let zanikly anebo by byly zdevastovány ještě více, než jsou. Jsou to objekty, které potřebují pomoc, nejsou to objekty, sloužící jako muzea a galerie, zámecké expozice atd. různých vlastníků a ti nemají peníze na jejich prostou údržbu, natož na jejich další rozvoj. Tento projekt spočívá v tom, že se sežene zahraniční kapitál, který tyto památky spolu s dalším kapitálem opraví, a budou tyto památky sloužit pro cestovní ruch, který jim zabezpečí, jak jsem řekl, smysluplnou existenci“³.

Jak již bylo řečeno, existuje-li „tábor“ příznivců oživení památek, musí proti němu stát „tábor“ odpůrců. Užití slova „tábor“ naznačuje, že vztahy mezi těmito dvěma skupinami nejsou vždy zcela jednoduché. Odpůrci „oživení památek“ se odvolávají na hrozbu „fasádismu“. Podle jejich názorů snaha oživit památky nevyhnutelně směřuje do pasti „fasádismu“. Jak říká významný památkář Josef Štulc (ředitel Státního ústavu památkové péče): „...fasádismus. Z památky zůstane jenom slupka vnější fasády, za ní je de facto novostavba. Stále častější jsou adaptace, při nichž vše, co je na památce autentické, krásné, poetické, se loučí se životem a je bohužel většinou nahrazováno architektonickým průměrem... Můžeme to nejlépe demonstrovat na příkladu hlavního města. Smutným rysem je, že mnohé zděděné hodnoty v procesu adaptací památek pro nové funkce zanikají, ale bohužel nevznikají tak, jak bychom si toužebně přáli, úměrně tomu hodnoty nové. Odhaduji, že z takových

² Financování péče o nemovitě kulturní dědictví, problémy a východiska – senátní veřejné slyšení podvýboru pro kulturní dědictví, které se konalo dne 26. května 2000 ve Valdštejnském paláci, jednáním sále Senátu PČR, Záznam veřejného slyšení, s. 62

³ Ibid. s. 59

10ti novostaveb na území Prahy, a to i na území Pražské památkové rezervace, tak nejvýš 1, maximálně 2 přináší i určité nové pozitivní architektonické hodnoty“⁴.

* * *

Smyslem textu není nástin dějin památkové péče, přesto se tomuto kroku nevyhneme. Není samoučelný, má však vyzkoumat, zda vývoj památkové péče směřuje k tomu, aby jednomu z výše uvedených názorových směrů dal částečně za pravdu. Zda se má památková péče soustředit hlavně na konzervaci a restauraci památek, anebo má stejně tak usilovně v ohledu na zachování památkové podstaty hledat pro památky novou funkci, která by jim přinesla dlouhodobou perspektivu.

Žádný z obou načrtnutých trendů není stejnorodý, natož aby se opíral o nějakou pojmově utříděnou, kanonizovanou doktrínu. Ve své stručné analýze, zejména časové posloupnosti nakládání s památkovým fondem, ačkoli je dostupná celá řada definic, budu vycházet – nikoli ovšem beze zbytku – ze „Stručného slovníku památkové péče“ Vlastimila Vintera, který podle mého soudu (navzdory dobovému pojmovému ideologickému balastu) vychází z nejlepších tradic české památkové péče.

Památková péče, nikoli tedy starožitnictví, začíná de facto jako puristická metoda obnovy památek v průběhu 19. století. Vinter popisuje, že „*vycházela z romanticko-historického chápání památek a snažila se vzhled středověkých architektonických objektů, zvláště významných hradů a chrámových staveb, oprostit od všech pozdějších změn a doplňků a uvést je do ‚původního‘, slohově čistého vzhledu, jak si jej památkoví architekti vyabstrahovali, a to popř. i se ‚slohovými‘ přístavbami.*“⁵ Jako reakce na přebujelý purismus vzniká kolem roku 1900 konzervační metoda, promyšlená Aloisem Rieglem, která výhradně zdůrazňuje nezbytnost uchování památky v dochovaném stavu s respektem „*patiny stáří*“.⁶

Přepjatou formu konzervační metody představuje následující doba tzv.

⁴ Ibid. s. 24

⁵ Vinter, Vlastimil: *Stručný slovník památkové péče*, heslo metody péče o zachování památek, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Ústí nad Labem, 1983, s. 43.

⁶ Velkým propagátorem konzervační metody v českém milieu nebyl nikdo jiný než Zdeněk Wirth, který navíc zdůrazňoval, že eventuelní doplňky či náhrady v rámci konzervované památky musí jasně dávat najevo, že vznikly dodatečně a že nepředstavují originální hmotu památky. Pro Wirtha je cílem věrnost originálu, nikoli výsledná umělecká hodnota památky, vznikající jako výsledné spolupůsobení originálních hodnot památky a tvůrčího potenciálu, ukrytého v konzervační, restaurátorské, případě rekonstrukční činnosti.

metody analytické, která si viditelně ponechává stopy všech etap vývoje objektu zachovaných při průzkumu. Rekonstrukční metoda ovládla scénu po druhé světové válce, kdy pomocí rekonstrukce, tedy doplněním závažné části památky na základě dochovaného původního detailu-prvku, bylo přistupováno k obnově za války poškozeného památkového fondu.

Avšak teprve s ústupem metody rekonstrukční se dostává ke slovu metoda, o které budeme v tomto textu hovořit především, totiž metoda regenerační. Ta usiluje o komplexní pojetí obnovy památek nejen po stránce odborné, technické a výtvarné, ale také ve vztahu ke změně ekonomickým, sociálním a kulturním podmínkám společnosti. Teprve v rámci regenerační metody se zvažuje téma přizpůsobení funkcí památky potřebám současné doby. Ne že by předcházející styly nehovořily o využití památek. Třebaže památková péče vyšla z preromantického kultu ruiny a exaltované citovosti, přece jen pragmaticky „sloužila“ kulturně legitimizačním snahám probouzejících se národních hnutí v 19. století. Památková péče nebyla společností naoktrojována uměle, nýbrž vyvěrala z jejich politických, kulturních a částečně i ekonomických potřeb. Proto například i Alois Riegl nevynechal téma podpory využití nemovitých památek, aby se zabránilo jejich muzeálnímu umrtvení, ale nikdy se tento cíl nedostal do programového popředí tolik jako v rámci metody regenerační.

Již jen z této krátké chronologické posloupnosti je zřejmý sílící trend spatřovat v památkách objekty, jejichž vývoj zdaleka není dovršen jejich prohlášením za kulturní památku. Objekt svým prohlášením za kulturní památku nevystupuje z vývojové éry, a pokud tak purismus, či částečně konzervační metoda Rieglova učinily, pozdější dvacáté století vidí opět v památce dynamickou strukturu, ke které se sice chováme ve zvláštním režimu a s úctou, ale jejímž étosem si v žádném případě nekompenzujeme otevřenost budoucnosti, které kráčíme vstříc. Ve své státní památkové péči (ve všech evropských zemích v podstatě obdobné) se stát pokouší vytvořit „metazdůvodnění“ svých práv: památková péče má nutně své užití státo- tvorné. Jakoby ale v regenerační metodě k tomuto základnímu politizujícímu étosu památkové péče navíc přistupovaly ohledy ekonomické, ekologické a demografické. A v tomto okamžiku nemluvíme již o užití památek, ale o „oživení památek“, a o to nám v tomto textu jde.

* * *

Přestože o tom můžeme pochybovat, když vidíme až ortodoxně negativistické reakce památkářů proti i dobře připraveným investičním záměrům, žijeme v době, která „adaptacím“ památek vůči požadavkům současnosti zřejmě přeje nejvíc: tedy v době převahy regenerační metody. Chceme-li však opravdu zjistit charakter trendů, musíme zkoumat regenerační metodu podrobněji. Při důkladnějším pohledu se i pojem regenerace rozpadá do více pojmů: vedle revitalizace, která znamená, že se v obnovované památce úmyslně ustavuje její původní funkce, vedle renovace, která znamená náhradu části památky nikoli kopií chybějící části, ale novým uměleckým činem, který památku zhodnocuje. Nás zajímá především pojem reanimace, kdy nabídneme a vtiskneme památce novou funkci jako prostředek její záchrany a obnovy.⁷

Ovšem mezinárodní dokumenty zejména ICOMOSu⁸ – navzdory tomu, že žijeme v době komplexního regeneračního přístupu – nijak nezdůrazňují pojmy, které se blíží pojmu reanimace, což znamená např. že se jízdárna zámku Hluboká upraví pro Jihočeskou galerii, že se oranžerie zámku v Boskovicích adaptuje pro výstavní účely, že se opuštěný hlubinný důl upraví jako muzeum posledního dne farání. Stěžejní mezinárodní dokument Benátská charta z roku 1964 pokládá za svou spíše klasickou památkářskou strategii, protože se zabývá především pojmy konzervace a restaurace. Hovoří sice o tom, že „Zachování památek je vždy podpořeno, jestliže se jim určí funkce, užitečná pro společnost: takové určení je tedy žádoucí, ale nesmí narušit uspořádání a výzdobu budov“⁹, tato formulace však zůstává v pozadí díky celkové orientaci dokumentu, který dokonce i restaurování považuje za operaci, která si má podržet výjimečný charakter. Další důležité dokumenty jako například dokument o autenticitě z Nary z roku 1994 zachovávají myšlenkovou linii, kterou nastolila Benátská charta, kdy i opatrné konzervování dochované podoby památky je tou nejvýsošnější památkářskou strategií obnovy památek a památkových sídel.

Přesto máme k dispozici dva dokumenty, které nám přece jen umožňují rozlišovat ve struktuře posledních desetiletí, tedy v době převládnutí regenerační metody. „Mezinárodní charta kulturního turismu (Brusel 1976)“ má až bigotní ochránářský charakter, navíc „okořeněný“ vnitřní rozporností, neboť jak máme rozumět neústupnosti ochránářství vyjadřující se ve snaze o zmrazení uchovaných hodnot, když se hned v úvodu

⁷ Definici pojmu reanimace, se kterou se ztotožňuji, ale která se například vůbec nevyskytuje v anglickém názvosloví památkové péče, jsem čerpal z knihy *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, kolektiv autorů, nakladatelství Libri, Praha 1999, s. 465

⁸ ICOMOS – Mezinárodní rada pro památky a sídla.

„Mezinárodní charty kulturního turismu“ mluví o privilegované části kulturního dědictví, která – a to zřejmě výhradně – má být chráněna¹⁰. Morálním imperativem ochrany má být přece teze o úplnosti kulturního dědictví, které je hodno ochrany (koneckonců v tomto smyslu se vyjadřuje Max Dvořák, zakladatel systematického přemýšlení o teorii památkové péče). Na tomto rozporu mezi univerzálností etického imperativu a nutkáním k dogmaticčnosti je postaven soubor deklaratorních požadavků. Nemluví se například o trvalé udržitelnosti cestovního ruchu vůči kulturnímu dědictví, ale o „nesitelnosti“. Hovoří se o tom, že „je třeba odsoudit jakékoli zařízení a zavedení turistických služeb v rozporu se základním principem respektování existujícího kulturního dědictví.“¹¹ Plamenně se deklaruje, že signatáři dokumentu „sdílejí jednomyslně starost o ochranu kulturního dědictví, jež je základem mezinárodního turismu, a proto se zavazují podporovat boj zahájený na všech frontách proti destrukci tohoto dědictví nejružnějšími zdroji znečištění“ (v rámci cestovního ruchu pozn. autora)¹².

Jestliže Bruselská charta ventiluje jakýsi prvoplánový hněv, který potlačuje téma hledání zdrojů k obnově rozšiřujícího se fondu kulturního dědictví, a utíká k ideologickému výrazivu jako „odsoudit“, „boj na všech frontách“, „znečištění“ ve vztahu k prostému faktu turismu, je „Mezinárodní charta ICOMOS o kulturním turismu“ (Mexiko 1999) podstatně obezřetnější a méně ideologická v pojmech, a neskonale přátelštější v chápání turismu jako historické šance pro uchování památkového fondu. Charta ICOMOSu je poměrně podrobná, ale její duch a poselství lze shrnout do jedné z jejích formulací v preambuli: „Je (mezinárodní turismus, pozn. autora) stále více uznáván jako pozitivní síla, která podporuje zachování přírodního a kulturního dědictví. Turismus může pochopit ekonomické charakteristiky kulturního dědictví a využít je pro zachování při tvorbě zdrojů, rozvíjení výchovy a pohnout politikou. Reprezentuje základní ekonomický pokus pro mnohé země a četné regiony a může být důležitým faktorem rozvoje, když je řízen s úspěchem“¹³. Navíc tato deklarace je postavena na etické bezrozpornosti, protože nehlásá doktrínu výběrovosti památkové péče.

Proč se Mexická charta tak výrazně liší od charty Bruselské? Mexická

⁹ *Mezinárodní charta o zachování a restaurování památek a sídel, Mezinárodní dokumenty ICOMOS o ochraně kulturního dědictví*, publikaci vydal Český národní komitét ICOMOS, Praha 2001, s. 6

¹⁰ *Mezinárodní dokumenty ICOMOS o ochraně kulturního dědictví*, Český národní komitét ICOMOS, Praha 2001, s. 9

¹¹ *Ibid.*, s. 10

¹² *Ibid.*, s. 11

¹³ *Ibid.*, s. 38

charta totiž hluboce tkví v postfordistické době převažujícího terciárního a kvartérního sektoru, zatímco charta Bruselská vidí svět tak, jak na něj nazírala doba průmyslová, doba průmyslových národních států, jejíž základními noetickými postupy ještě nebyly čitelnost fragmentu, dekonstrukce pojmových konstruktů, citát jako inspirace, estétství dotyků historismu. Proto lze říci, že metoda regenerace prostřednictvím zejména reanimace je srozumitelná až po postmoderním obratu, který šel ruku v ruce s procesem globalizace. V době postprůmyslové se celá průmyslová epocha a její nepohyblivý nemovitý základ stává reliktem, který je nutno pro jeho rozsáhlost reanimovat: až příliš průmyslová epocha vrostla do krajiny, než aby bylo možno po jejím odeznění snést ji jako nadbytečný balast. Naše postmoderní činnost se odehrává v rámci klasicky industriálních hranic: industriálního města a industrializovaného venkova. Tyto hranice nelze odstranit, ani posunout, nýbrž jen reanimovat.

Právě tento fakt adaptace industriální epochy jako gigantického reliktu na požadavky doby postindustriální vytváří poptávku po památkové péči jako nositelce vize oživení památek. Stejně tak musí být památková péče nevyběrová, široce demokratická a přitom ekonomicky relativně soběstačná.

* * *

Použili jsme tezi, že „průmyslová epocha vrostla do krajiny“. Důvodem byl nejen vlastní rozsah opuštěných areálů uvnitř měst (tzv. blackfields či brownfields) ale i veřejně publikovaný zájem památkářů vidět památkový fond jako součást životního prostředí, který by umožnil provázat ochranu kulturního dědictví přímo na Listinu základních práv a svobod (na rozdíl od životního prostředí není v mezinárodním právu kodifikováno právo na kulturní dědictví). A krajina, ač se o ní zmiňují i památkové zákony (Francie, Rakousko, náš stávající zákon), je především ekologickou kategorií. A tak nezbyvá, než do diskuse v rámci tohoto textu pozvat i ekology, ostatně zvou se sami svojí činností.

Jsou to právě ekologové, kteří mají šanci pokračovat v památkové péči opravdu vpřed proto, že ekologie a památková péče jako dvě sousedící cesty k trvalé udržitelnosti mají k sobě ideově blízko, avšak dostatečně daleko, aby si ekologové uchovali přiměřený odstup od chyb a bludných cest památkové péče a tím i prostor pro kritiku a navrhování změn strategie. To také dělají, napříp. němečtí Zelení. Ne, že by předkládali hotový koncept, jak přispět k ekonomicky efektivní reanimaci památkového fondu,

a tím památkový fond moderně strukturovat. Nicméně se otevírá zásadní debata, kde by se mělo hovořit o demokratizaci památkové péče, kterou rozumíme přijetí cíle chránit kulturní dědictví nejširšími vrstvami obyvatel. Ale to se může podařit jen tehdy, když se opustí muzealizace památkového fondu, i když provedená „in situ“, a přistoupí se k ochraně památek vstupujících do současných vazeb a funkcí.

Němečtí Zelení publikovali v září 2001 „Zelenou iniciativu k posílení památkové péče“¹⁴, v níž se objevují motivy, které jsou zde v historických českých zemích relativně aktuální při projednávání nového památkového zákona. Za situace, kdy se celá jedna epocha a její projevy v krajině stávají náhle památkou, se okamžitě ocitáme před problémem ufinancovatelnosti péče o památkový fond. Němečtí Zelení si všímají faktu, že se trvale snižují výdaje státu na obnovu památkového fondu. Berou v úvahu společenský deficit debaty mezi zastánci jednotlivých stavebních stylů i fakt do úvahy, že velké investorské projekty jsou státní památkovou péčí odsouhlaseny bez výhrady, zatímco s malými investory se jedná o detailech. Navzdory všemu úsilí roste počet prázdných historických funkčních budov, které mají vysokou architektonickou hodnotu.

Zelení ve svých závěrech mimo jiné upozorňují, že památková péče musí zůstat jako úkol státu. Avšak zdůrazňují, že široká společenská diskuse o památkové péči, po které volají, se nutně musí týkat navození férovosti vztahů mezi památkovou hodnotou a požadavky na využití památkového fondu, k čemuž navrhuji zřídit speciální instanci úředního charakteru. Z jejich textu vyplývá, že férovost vztahu mezi uchováním a znovuvyužitím posílí angažovanost vlastníků památek ve věci památkové péče, a to se stane pozitivním signálem, přenášejícím se na celou společnost.

To, co chybí v textech ICOMOSu, totiž tematika oživení památek, jejich reanimace, se v čisté a otevřené podobě objevuje v programovém textu německých Zelených jako „Neunutzung.“

Zelení vykročili v hledání nové podoby památkové péče. Kde se ale opožďují památkáři?¹⁵

¹⁴ Grüne Initiative zur Stärkung des Denkmalschutzes, Franziska Eichstadt-Böhlig, Dr. Antje Vollmer, Eckpunktpapier, lang & schlüssig, 14 sept. 2001

¹⁵ Dlužno říci, že především památkáři středoevropští, potažmo kontinentální. Například English Heritage jako klíčový garant péče o kulturní dědictví ve Velké Británii uveřejnila analýzu jak názorů veřejnosti na smysl péče o kulturní dědictví, tak i výhledů péče o kulturní dědictví na britských ostrovech s názvem „Power of place, The future of historic environment“, kde se například konstatuje, že „keeping the best from the past provides a powerful justification for gracing our surroundings with the very best of the new.“

The current period of the European and the Czech cultural development reveals the need for the cultural monument reanimation. The present paper gives an evidence of the general rules of the development in the conservation of cultural monuments from the puristic to the regeneration approach, and it also analyses the documents of the recent decades concerning the development of cultural tourism.

The paper demonstrates the significance of new historic era, when, as a result of globalisation and the accession of a high-tech society, the whole epoch of the traditional industrialism with its immovable assets became the relic in the framework of the current post-industrial period, worth protection.

The author points out the lack of new patterns in the conservationist s thinking which relates to the balanced proportion between the requirement for the conservation of the monuments and sites and a need of finding for them new functions. This topic is, however, being researched by ecologist. The paper deals with the programme document of the German Green Party aiming at the strengthening of the monument protection.